

УДК 630 * 611.002.67 Доц. В.К. Коновальчук, канд. с.-г. наук – НАУ, м. Київ;
проф. А.І. Гузій, д-р с.-г. наук – ДАУ, м. Житомир

ЛІСОВІ І БОЛОТНІ ЯГІДНИКИ – ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ КОРМОВОЇ БАЗИ БАГАТЬОХ ДИКИХ ПТАХІВ І ЗВІРІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ ТА КАРПАТ

Встановлено, що лісові ягоди мають особливо важливе значення у живленні багатьох видів птахів та звірів, у тому числі й найважливіших мисливських. У періоди дозрівання ягід багато видів птахів відвідують ягідники і живляться плодами цих дикорослих лісових і болотних рослин. Кормова база особливо істотно впливає на кількісний просторовий перерозподіл птахів і звірів у лісі у літньо-осінній період.

Проведено аналіз ресурсів найважливіших дикорослих ягідних рослин: чорниці, журавлини, лохини, брусниці та інших у зоні Полісся та в Карпатському регіоні України.

Ключові слова: чорниця, брусниця, лохина, журавлина, малина, ожина, ягідники, кормова база, мисливські птахи.

Doc. V.K. Konovalchuk – NAU, Kyiv; Prof. A.I. Guziy – DAU, Zhitomir

Forest and bogs berry patches are important element of forage base of many wild birds and beasts of Ukrainian Polissya and Carpathians

Forest and berry plants are important elements that serve as a food resource for many wild birds and animals of Ukrainian region of Polissya and Carpathian Mountains. Berry plants play an important role for feeding of birds including the ones for hunting. The feeding season coincides with the ripening season of wild berries. These feeding resources determine the population of wild birds and animals. The stock of natural resources of cranberries, blueberries and lingonberries in the Carpathian and Polissya area of Ukraine is shown in the article.

Keywords: blueberry, cranberry, lingonberry, raspberry, blackberry, berry plant, feeding resources, birds for hunting.

Лісові ягоди мають особливо важливе значення у живленні багатьох видів птахів і звірів, охоплюючи й мисливські. Загальна площа дикорослих ягідників чорниці в Україні визначена з використанням матеріалів лісовпорядкування, результатів досліджень інших авторів [1, 3]. З метою виявлення площ, урожайності тощо дикорослих ягідників нами проводилися маршрут-експедиційні та стаціонарні наукові пошуки. Для вивчення динаміки урожайності та інших показників на заздалегідь підібраних ділянках закладали постійні пробні площі, а в їх межах – облікові площадки методом фотоплощадок [3]. Для фотозйомки облікових площадок нами сконструйовано і виготовлено спеціальний пристрій – фотоустановку. Використовуючи фотоустановку, облікові площадки фотографували, а в камеральних умовах визначали проективне вкриття рослин та інші геоботанічні та біометричні показники, що характеризують ягідники.

У лісах Полісся та Карпат найбільш поширені чорниця – *Vaccinium myrtillus* L., брусниця – *Vaccinium vitis-idaea* L., лохина – *Vaccinium uliginosum* L. На заболочених ділянках лісу і на сфагнових болотах переважає журавлина болотна – *Oxycoccus palustris* Pers. На вирубках у Карпатах, у зоні Полісся значні площі займають поросли малиною – *Rubus idaeus* L., ожиною – *Rubus caesius* L., суницею ліською – *Fragaria vesca* L., та ін. Перелічені види рослин особливо важливі у кормовому балансі для багатьох видів птахів і звірів. Нижче коротко розглянемо особливості їх біотопічного поширення, плодоношення тощо.

Чорниця – кущики висотою 15-40 см. Рослини найбільш продуктивні у соснових та мішаних сосново-березових та сосново-дубових лісах в умовах свіжих суборів Полісся та смерекових лісів Карпат. У сприятливих умовах ці рослини місцями утворюють суцільні зарості. Врожайність ягід становить 100-500 кг/га. Найбільші площі ягідників розташовуються у Волинській, Рівненській, Житомирській Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернігівській та Київській областях.

Брусниця – кущики висотою 10-25 см. Найбільш урожайні ягідники брусниці трапляються на схилах гір у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській областях та рівнинних лісах Волинської, Рівненської та Житомирської областей. Середня врожайність 150-300 кг/га. У окремі роки врожайність може бути значно вищою.

Лохина. Харчова, лікарська і декоративна рослина. Кущики висотою 30-120 см. Рослини найбільш продуктивні на торфовищах та у вологих соснових лісах Полісся. Найбільша площа ягідників – у Волинській, Рівненській та Житомирській областях. Урожайність ягід становить 50-300 кг/га. Росте в лісах на торф'яних землях, а окремі форми, а можливо і вид (потребує уточнення) ми зустрічали на вершинах окремих гір у Карпатах.

Журавлина болотна зростає на оліготрофних і мезотрофних болотах та в заболочених соснових лісах Полісся. Трапляється на гірських болотах у Карпатах. Кущик має довгі пагони, що стеляться поверхнею сфагнового моху. Найбільшу площу займають ягідники у Волинській, Рівненській та Житомирській областях. Врожайність 100-500 кг/га. Найбільшу врожайність журавлини спостерігаємо на обводнених болотах, сплавінах боліт, де урожайність сягала 1200 кг/га.

Малина звичайна – кущі 1-2 м заввишки із здерев'янілими дворічними стеблами, шипами. Найчастіше зростає у підліску змішаних лісів, на вирубах, галявинах, часто утворює суцільні зарості. Урожайність 200-300 кг/га. Поширена на Поліссі, у Карпатах та північній частині Лісостепу. Масово дозріває в Карпатах – у серпні.

Ожина. В Україні зростає декілька видів. Одним з найпоширеніших видів є ожина сиза – *Rubus caesius* L. Це невисокий кущ, 0,5-1,5 м. Річні пагони дугоподібно вигнуті, циліндричні, густо вкриті прямими або вигнутими шипиками. Квітки великі білі, до 3 см у діаметрі, зібрані у щитки. Широко поширена в Поліссі, Карпатах, північно-західній частині Лісостепу. Урожайність 200-300 кг/га, але в окремі роки урожайність може зростати до 1000 кг/га.

Інші плодово-ягідні лісові рослини. Важливе значення для птахів і звірів мають також інші плодово-ягідні лісові рослини – суниця, горобина, шипшина, глід.

Найбільша площа зони Полісся та у Карпатському регіоні належить ягідникам чорниці, брусниці, лохини, журавлини, зростають вони також у Малому Поліссі та Розточчі. За даними дослідників[2], дикорослі ягідники в Поліссі України займають таку площу (тис. га): чорниця – 211,3; журавлина болотна – 25,2; брусниця – 7,4; лохина – 5,1. Значна частина експлуатаційних запасів дикорослих ягід зосереджена в лісах Українських Карпат (табл. 1).

Табл. 1. Експлуатаційні ресурси дикорослих ягід в областях Карпатського регіону, тонн [4]

Область	Запаси ягід певних видів					Разом
	чорниця	малина	ожина	брусниця	суниця	
Львівська	2812	939	308	124	42	4275
Івано-Франківська	2116	1403	473	209	48	4249
Закарпатська	2492	1838	605	307	65	5307
Чернівецька	919	434	157	39	13	1562
Разом	8339	4664	1543	679	168	15393
%	54,2	30,3	10,0	4,4	1,1	100

За нашими даними, на території Волинського Полісся, журавлина болотна зростає на болотах з верховими, перехідними і змішаними покладами торфу на площі близько 14 тис. га – у Рівненській та 1 тис. га – у Волинській областях.

Із таблиці очевидно, що чорниця у лісах Карпатського регіону має найбільші експлуатаційні ресурси серед інших ягідних рослин – 54,2 %. Розрахунок загального врожаю ягід у регіоні проведено на основі площі зростання ягідних рослин, визначеної за матеріалами лісовпорядкування і прийнятої величини середньої врожайності – 230 кг/га. За нашими даними, середня врожайність чорниці менша 230 кг/га, а тому експлуатаційні ресурси дикорослих ягідних рослин, наведено у таблиці, будуть менші і щорічно змінюватимуться.

Значну частину врожаю дикорослих ягідних рослин знімають лісові птахи і звірі. Так, зазначені групи тварин поїдають до 20 % ягід журавлини від загального врожаю в умовах боліт [5]. Птахи літом, здебільшого, споживають ягоди чорниці і малини, восени – брусниці і журавлини, а зимою і весною – журавлини, яка добре зберігається на болоті майже до літа наступного року [6]. В міру дозрівання різних видів ягід, птахи перелітають на ці ділянки і живляться ними.

Для збереження врожаю в країнах Західної Європи і Америки розроблено спеціальні способи охорони промислових плантацій лісових ягідників від птахів у вигляді натягнутих сіток і різних відлякуючих пристроїв.

Ягідники є місцем гніздування багатьох птахів та проживання гризунів. Важливою є роль птахів у розповсюдженні плодів і насіння лісових ягідних рослин. Харчуючись ягодами, неперетравлене насіння, потрапляючи у сприятливі умови, проростає і з часом проростають нові рослини.

Лісові ягоди є цінним кормом, виконують роль ліків для багатьох видів птахів – орябків, глушців, тетеруків та інших, а також птахів звірів. Так, у молодому листі чорниці міститься: протеїну – 18,6 %, жиру – 2,3 %, клітковини – 9,9 %, дубильних речовин – 19-21 %. У весняних пагонах чорниці: протеїну – 7,2 %, клітковини – до 48,7 % [7].

Вітамінні і лікувальні речовини містяться в брусниці, журавлині, лохині, малині, ожині та ін. Тому існує пряма залежність між величиною кормової бази птахів і звірів, зокрема величиною урожаю ягід та кількістю, видовим різноманіттям і станом популяцій птахів і звірів. Чим більша кормова база лісових ягідних рослин, тим більша кількість птахів і звірів населяє цей

ліс. В Україні, як відомо, найбільше борової дичини водиться у лісах Полісся та Карпат, де на великих площах зростають дикорослі ягідні рослини.

У харчуванні орябка літом переважає рослинна їжа. На початку літа – це листя малини, суниці та молоде листя чорниці. Липень – серпень А. Формозов називає чорнично-малиновим харчуванням орябка. Птахи інтенсивно харчуються ще навіть зеленою чорницею і дозріваючою суницею вже у червні. На сусідніх територіях, зокрема у Біловезькій Пущі, глушець весною (квітень-травень) в основному живиться хвоєю сосни, а також ягодами журавлини минулого року, листям брусниці, літом – суцвіттями пушиці. Літом (липень-серпень) перше місце в харчуванні посідає чорниця. Пізніше птахи живляться брусницею, а осінню – журавлиною. В харчуванні молодих пташенят перше місце посідає чорниця (63 % зразків, до 7 г), потім – журавлина (37 %), брусниця, лохина та ін. (по 12 %). Для тетерука, до складу важливих весняних кормів, належить журавлина (91 % трапляння) та листя брусниці (9 %). З рослинних кормів тетеруки вживають костяницю (25 %), лохину (17 %) [8].

Значну кількість чорниці, особливо малину, поїдає ведмідь. Він не вибирає окремих ягід, а їсть їх разом з листям і навіть дрібними галузками, або "пасеться на ягідниках". Любителями лісових ягід є білка, лісова куниця, борсук [4]. Для оленя, козулі, зайця, дикої свині рослини чорниці є другорядним кормом [7].

З викладеного можна зробити висновок про те, що лісові ягоди є надзвичайно важливим кормом для багатьох видів птахів і звірів. В Україні велику площу мають ягідники чорниці, журавлини, брусниці, лохини, малини, ожини у зоні Полісся та в Карпатському регіоні. Тут плоди дикорослих ягідних рослин становлять значну частину кормової бази борової дичини, де й відмічається її найбільша кількість.

Визначення кормової бази звірів і птахів є актуальною задачею для менеджменту природними ресурсами і важливою для збереження біорізноманіття лісових і болотних екосистем.

Література

1. Козьяков С.Н., Краснов В.П. Ресурсы основных дикорастущих ягодных растений лесов Полесья Украины и перспективы их освоения// Растительные ресурсы. – 1982. – Том 18, вып. 4. – С. 553-557.
2. Козьяков С.Н., Черкасов А.Ф. Методика определения проективного покрытия дикорастущих кустарничковых ягодных растений и их урожайности// Методы исследования ресурсов дикорастущих полезных растений. Материалы 1 научной школы по ботаническому ресурсоведению. – Вильнюс. Ин-т ботаники АН Лит. ССРС, 1983. – С. 53-63.
3. Козьяков С.Н., Козьяков А.С., Коновальчук В.К. Определение запасов сырья полезных растений методом фотоплощадок// Растит. ресурсы, 1984, вып. 4. – С. 569-572.
4. Сенько Є.І., Фурдичко О.І. Економіка комплексного використання і відтворення харчових ресурсів лісу. – Львів: Місіонер, 1996. – 296 с.
5. Черкасов А.Ф., Буткус В.Ф., Горбунов А.Б. Клюква. – М.: Лесн. пром-сть, 1981. – 214 с.
6. Телишевский Д.А. Сокровища леса. Комплексное использование недревесных ресурсов леса. – Львов: Высш. шк., 1974. – С. 70-72.
7. Бондаренко В.Д. Біотехнія: Навч. посібник. – Львів: ІЗМН, 1998. – 260 с.
8. Юргенсон П.Б. Охотничьи звери и птицы. – М.: Лесн. пром-сть, 1968. – 308 с.